

Magleby Nor blev først kultiveret efter 100 år

Samme år som den senere så kendte landvindingsmand Enrico Mylius Dalgas blev født i Napoli af en dansk mor og med fransk far, tiltrådte den 33-årige Christian Harboe stillingen som skolelærer og kirkesanger i Magleby Sogn. Harboe blev angiveligt »kaldet« på selve juleaften 1828.

Mens Dalgas først 38 år senere begyndte at udfolde sine evner som landvindingsmand, udkastede Chri-

stian Harboe straks efter sin ankomst til sognet den ide, at det mægtige Magleby Nor burde tørlægges. Trods megen modstand, latterliggørelse og 25 år med ringe forståelse lykkedes det ham at få gennemført projektet i 1853. Da var der stadig 13 år til stiftelsen af Hedeselskabet og begyndelsen på Dalgas-epoken.

Magleby-projektet dokumenterer – sammen med en stribe andre

ambitiøse landvindingsprojekter fra samme periode – at det aldeles ikke var Dalgas eller Hedeselskabet, der fostrede tanken om at nyttiggøre de store, lavvandede nor rundt om i Danmark. Hedeselskabet sprang på en rivende udvikling, der allerede var tæt på sin kulmination, da den private forening blev stiftet i 1866 og fik Dalgas som sin første direktør.

Til gengæld blev det Hedeselskabet, der kom til at profitere på statens godgørenhed 85 år senere, da hele afvandingsanlægget i Magleby Nor skulle gennemrestaureres. De otte millioner kroner, som det 500 hektar store projekt kom til at koste i nutidskroner, blev finansieret med to tredjedele i tilskud fra skatteyderne.

Magleby Nor

Det ca. 500 hektar store, lavvandede nor på Sydlangeland blev afvandet af et aktieselskab i 1853, men opkøbt fire år senere af greven på Tranekær.

Atter oversvømmet efter dæmningsbrud i november-stormfloden 1872, men restaureret og pumpet tørt året efter.

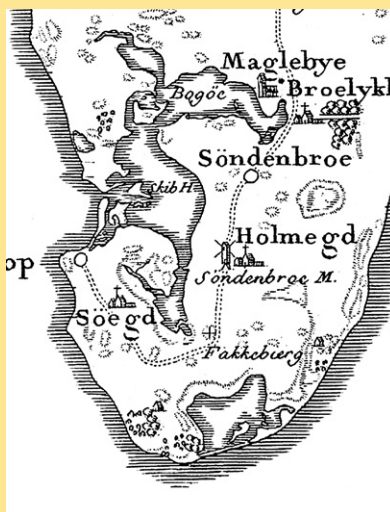
Projektforslag fra Hedeselskabet til intensiveret afvanding i 1933 og 1938, men først realiseret med betydelig statsstøtte fra 1943.

God jordbonitet, der dyrkes med glimrende udbytter i vore dage. Generelt fattigt på dyreliv og flora, bortset fra Klise Nor uden for dæmningen ved Bagenkop.

Kortene er fra 1783, 1889 og 1983.

Langelands Kommune.

Koordinater: 6069433, 608743 (Magleby Nor); 6069436, 608099 (Klise Nor).

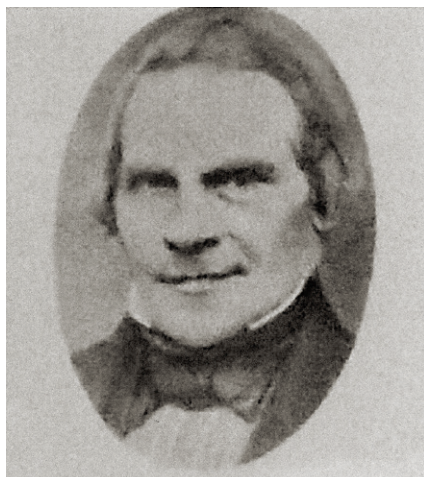
Landbrug i Noret

Gennem årtusinder påvirkede Magleby Nor afgørende de topografiske forhold på Sydlangeland og indvirkede kraftigt på områdets bebyggelse og vejssystem. Noret bestod oprindeligt af en nordlig arm, som ved Broløkke næsten helt afsnørede forbindelsen til Langelands sydende, og en sydlig, der søgte ind bag om Bagenkop, og som over Søgårds Mose og Fakkemose så godt som isolerede Sydlangelands spids fra den øvrige ø.

I Norets nordvestlige hjørne lå der en enkelt større ø, Store Bogø, som sammen med en mindre nærliggende holm, Lille Bogø, rummede »12 tdr. pløjeland (6,6 hektar) og 6 tdr. land (3,3 hektar) sylt.« Takket være den landøkonomiske forfatter Carl Frederik Isak Dalgas, der beskrev forholdene på Langeland i 1837, er det muligt at gengive en række detaljer om landbruget på de to småøer. Her er et uddrag af hans beretning:

»På sidste [Lille Bogø] er avlet fra 4 til 10 læs hø i en række af over 30 år. Pløjelandet [Store Bogø] er mere eller mindre sandet og er i anførte tidsrum dyrket således, at

Lærer Christian Harboe (1795-1862) var en fremskridtets forkæmper, men af mange i Magleby Sogn betragtet som en mand med en fiks ide. Selv fik han aldrig personlig vinding af den store tørlægning, men den ændrede Sydlangeland for altid. Foto: Magleby-Bagenkop Arkiv.

det har ligget seks år til græs for ungkvæg eller heste, og derpå brakket, tilsæt med rug uden gødning og atter udlagt med havre og isæt kløver. Gødning kunne ikke gives uden ved søtransport eller på is. Der har i ældre tider været et bol [mindre landejendom] på øen, som nu ligger til forpagtergården Broløkke. En liden holm i nærheden, Borgbjerg, er ubetydelig og sandet, og af pløjeland har den kun nogle skæpper.»

Carl Frederik Dalgas var farbroder til Enrico Mylius Dalgas, der blev den første direktør for Det Danske Hedeselskab. Carl Frederik har med stor sandsynlighed truffet lærer Harboe i Magleby, men han nævner det ikke i sin beretning og omtaler heller ikke de allerede dengang fremsatte planer om udtørring af Noret.

Betydelige dele af det samlede kulturlandskab i Magleby Nor findes stadig, da udtørringen har vist sig langtidsholdbar i dyrkningsmæssig forstand. Det tørlagte nors lave markflader med grøfter, sluse, pumpestation, transformatorårn, mindsten og afgrænsningen til det højereliggende land er kulturhistorisk repræsentativt for 1800-tallets store landvindingsarbejder og som sådan klassificeret som bevaringsværdigt.

Naturmæssigt er der sket samme udtynding af fauna og flora som i det øvrige land, hvor intensivt landbrug har fået lov at udvikle sig. Fasanen er

blevet karakterfugl, mens de »vilde« heste, som Sydlangeland i dag er kendt for at huse, er udsatte ponyer, der tjener som naturplejere, men på arealer uden for Magleby Nor.

For fulde sejl til kirke

For 1800-tallets fiskere i Bagenkop (benævnt »Barnkop« på datidens kort) var Noret af stor betydning, og før dem havde vikingerne haft en central handelsplads helt inde ved Søndebro. De to fiskerlejer Bagenkop og Sandhagen kendes fra slutningen af 1500-årene. Sandhagen lå på et næs ved Ågabø, nord for Bagenkop, men blev opgivet omkring 1620.

Siden tidernes morgen havde fiskerne hentet en stor del af fangsten inde i Noret, hvor det ikke var nær så farligt at sejle som på åbent hav. Som søfolk faldt det dem også naturligt at bruge bådene til kirkefærd om søndagen. Når klokkerne ringede i Magleby Kirke, kom bagenkopperne stævrende over Norets vande mod Kirkebakken, hvor de fortøjede bådene og gik til gudstjeneste.

Ved begravelser og bryllupper kom de ad samme vandvej, og det må have været et smukt syn at stå en sommerdag på Kirkebakken og se ud over den blanke havflade, mens sejl- båd efter sejl- båd med glade, pyntede bryllupsgæster og spillemand om

Matrikulkortet fra ca. 1820 viser det mægtige Magleby Nor i sin fulde udstrækning. Man bør især bemærke den sydlige gren af Noret, der sniger sig ind bagom Bagenkop.

Magleby Kirke er opført omkring år 1100, men ombygget gentagne gange op gennem tiden. Kirken består i dag af et romansk skib med sen-gotisk langhuskor, våbenhus, ligkapel og tårn. I to omgange er tårnet ombygget, først i 1762 hvor det fik et højt ottekantet spir, og atter i 1828-29 samme år som lærer Harboe tiltrådte stillingen som kirkesanger.

bord nærmede sig kirken. I Noret havde fiskerne også vinterhavn, indtil dæmningen blev bygget. I 1860 fik Bagenkop dog sin egen havn.

Skolelærer Harboes visioner blev de første år betragtet som fantasier, og af samme grund har Bagenkop-fiskerne næppe anet uråd. I hvertfald reagerede de først, da vandet var på vej ud af Noret, men da var det for sent.

Harboe blev både hånet og ynket, og man anså hans forslag for at være en »fiks ide«, der grænsede til det vanvittige. Der fortælles en illustrativ anekdote om et optrin ved Magleby Kirkebakke en søndag før gudstjenesten. Skolelærer Jeppesen fra Nordenbro stod udenfor kirkedøren sammen med en del kirkegængere, og da samtalen faldt på Harboes yndlingstanke om en udtørring af Noret, pegede Jeppesen ud over vandet, der slikkede bakkens fod, og udbrød: »Sikken en slette, Harboe vil få der!«

Udtalelsen var tænkt som en hån mod embedskollegaen, men det var ikke nok med, at man gjorde nar ad ham. Der var også dem, der advarede om både pest og andre ulykker, hvis

Harboes forslag blev til virkelighed.

Men skolelærer og kirkesanger Harboe hørte ikke til de forknytte. Modstanden og den ringe forståelse skræmte ham aldrig, måske endda tværtimod. Ofte trives folk med en sag jo bedst i modgang.

Efter mere end tyve års energisk agitation og utvivlsomt også en del rejser og megen korrespondance fik Harboe endelig medvind, da lensgreve Christian Johan Frederik Ahlefeldt-Laurvig på Tranekær erklærede 5. maj 1851, at han intet havde at indvende mod Norets inddæmning. Så kunne der tages fat for alvor.

Et aktieselskab blev stiftet, og der var ganske stor interesse for at være med i »Aktieselskabet til Magleby Nors Inddæmning og Udtørring«, som så dagens lys 6. februar 1852. Senere samme år modtog selskabet den kongelige resolution til at udføre tørlægningen. En sådan var nødvendig, men også nyttig, da den som hovedregel altid var forsynet med 20 års skattefrihed for det nyindvundne land.

I foråret 1853 kunne det første spadestik tages til dæmningen ved Skinholm nord for Bagenkop.

Bagenkop-fiskerne må vige

Det igangværende dæmningsbyggeri blev omtalt i den langlandske presse i nr. 98 af »Langlands Avis«, 17. august 1853.

»Det betydelige arbejde, som et aktieselskab om foråret har sat i værk« beskrives som lovende, og derefter følger en detaljeret redegørelse for den »vinkelformede« dæmning, som skal holde havet ude. Lensgreven har velvilligt til ladet, at der hentes fyld til dæmningen på Klidsbjerg Bakke, og så noteres det, at der også er ankommet materialer til møllen.

Selvom den blev kaldt »store mølle«, så skulle den snart vise sig at være aldeles utilstrækkelig, og »lille mølle« måtte bygges som hjælper, men det var ikke nær nok pumpekraft til den enorme opgave. Allerede efter et par år måtte aktieselskabet erkende denne fejlinvestering.

Men til at begynde med gik det for-

rygende. Møllerne malede vand ud, når vinden blæste, og ved lavvande åbnede man sluserne, så vandet også selv kunne finde vej til havs. Med undren måtte Magleby-bønderne se til, at skolelærer Harboes enorme »slette« dukkede frem af Noret som en stor, grå flade. Straks gik jordarbejderne i gang med at grave grøfter og kanaler til at tage det tilstrømmende vand og lede det frem til møllerne.

Aktieselskabet og lærer Harboe kunne fejre det vellykkede værk, mens fiskerne i Bagenkop skumlede. Først nu fattede de for alvor, at deres fremtid var på spil.

Der blev afsendt en skrivelse til aktieselskabet med krav om erstatning for »fiskeriets ophør«. Fiskerne havde aldrig givet samtykke til inddæmningen, og det burde aktieselskabet bøde for, mente man i Bagenkop.

Gårdejer Hans Mortensen Madsen i Ennebølle havde afløst Harboe som formand for aktieselskabet, så det blev ham, der måtte redegøre for sagen overfor landvæsenskommissionen. Madsen gjorde gældende, at kravet om erstatning for det ophørte fiskeri var meningsløst, da den enkelte havde lige så lidt ret til at »herske over fiskene i havet, som over fuglene under himlen«. Desuden havde fiskerne forsømt at

Ved nordsiden af Magleby Kirke står der stadig en gravsten over Chr. Harboe, men det er uklart om den markerer gravens placering.

På Magleby Kirkegård findes denne mindemur over 13 engelske, canadiske og amerikanske flyvere, der blev skudt ned over Langeland under Anden Verdenskrig. Den tyske besættelsesmagt havde besluttet, at fjendtlige flyvere, nedskudt i lufterummet over Danmark, skulle begraves på et mindre antal centrale kirkegårde, så derfor ligger forholdsvis mange i Magleby. I alt blev 1026 engelske og canadiske og 134 amerikanske flyvere begravet i Danmark. De engelske flyveres gravpladser er markeret med ens gravsten, hvor et bånd slynger sig med denne indskrift: »Per ardua ad astra«, der betyder: Ad stejle veje til stjernerne. Indskriften er Royal Air Force's motto og blev benyttet i alle Commonwealth-landene, altså også Canada, som det ses på stenene.

gøre indsigelse i tide, og de havde heller ikke protesteret ved den senere gennemførte »afpælingsforretning« af de arealer, der stødte op til Noret, så deres klage måtte være grundløs.

Der blev alligevel anlagt sag ved retten, men aktieselskabet fik medhold. Fiskerne måtte bare finde sig i at miste deres levebrød.

Greven køber Noret

Aktionærerne nåede dog ikke at få det store udbytte af det nyindvundne land. Efter blot fire år kunne man læse i Langelands Avis, Fyns Stiftstidende og Berlingske Tidende, at Magleby Nor skulle sælges til højstbydende. Auktionen var berammet til 12. oktober 1857.

Det havde vist sig umuligt at pumpe Noret tilstrækkeligt tørt med den etablerede pumpekraft. Man havde forregnet sig, og det ville være nødvendigt med investeringer i nyt og mere effektivt materiel. Her pegede al sund fornuft på et dampdrevent pumpeværk, så man ikke længere skulle være afhængig af vind og vejr.

Imidlertid var flertallet af aktionærer ikke parat til så dyr en sag, som

en dampdreven mølle ville være. Derfor besluttede man at sælge hele det inddæmmede areal på en offentlig auktion. At det måtte komme til at betyde, at sognets bønder ville blive lejere i stedet for ejere af den jord, de næppe kunne undvære, synes ikke at have spillet nogen større rolle.

Beboerne i Magleby Sogn rejste den mindesten for lærer Christian Harboe i 1913. Teksten lyder: »Fortids død, nutid mindes, fremtid gro, hvor vilje finde«. Stenen står tæt ved landevejen syd for Magleby.

Meningen var ganske vist, at man ville forsøge at sælge den store ejendom i parceller, så der stadig var mange ejere. Kun hvis det ikke lykkedes, skulle det hele udbydes under et.

Auktionen blev holdt ved Broløkke, og den var lidt af et tilløbsstykke, og den tog sin tid. Man begyndte kl. otte om morgenen med at opråbe hver eneste af de afsatte parceller. Først klokken 18.30 afbrød man handlingen for at genoptage opråbene den følgende dag.

Da alle parceller endelig var bekendtgjort til salg, kom det samlede opråb på hele herligheden, 245 hektar med hus, mølle, dæmninger og sluseværker. Nu trådte forvalteren fra Tranekær frem og på lensgrevens vegne bød han 30.000 rigsdaler for hele pakken. Buddet blev modtaget og senere forhøjet til 32.000 rigsdaler (1,9 mio. kr. i 2012-værdi). Første, anden og tredje – så var Noret solgt til lensgreve Frederik Ludvig Vilhelm Ahlefeldt-Laurvig på Tranekær.

Aktieselskabet blev opløst, og den nye ejer gik straks i gang med at løse afvandingsproblemet.

I 1862 kunne den nye dampmølle startes. Først var den monteret med et kastejul, der »skovlede« vandet ud, men da man senere gravede kanalerne dybere, blev der monteret en stor vandsnegl i jern. Samme år som igangsætningen af den mere effektive udpumpning af vand døde Magleby Nors mest energiske landvindingsmand, den 67-årige skolelærer og kirkesanger Christian Harboe.

Harboe døde 18. marts 1862 og blev begravet ved Magleby Kirkes nordside. Her blev der sat en mindesten på hans grav med inskriptionen »Til ihukommelse af hans iver for Magleby Nors inddæmning rejste taknemmelige sog-nemænd ham dette minde«. Mindestenen er i dag forsvundet, men der står stadig en sten med et marmorkors på Harboes grav.

Det frådende hav

For en stund genskabtes det udtørrede Nor som et frådende hav og med bølgebrænding for foden af Kirkebakken,

Som søfolk faldt det fiskerne naturligt at bruge bådene til kirkefærd om søndagen. Når klokkerne ringede i Magleby Kirke, kom bagenkopperne stævrende over Norets vande mod Kirkebakken, hvor de fortojede bådene og gik til gudstjeneste. I dag er der marker hele vejen op til kirken, omend med våde pletter hist og her.

da stormfloden brød hærgende ind i Noret 12.-13. november 1872.

Da dæmningen først var sprængt, kom havet rullende »som en mægtig sort bølge ind over Noret«, fortalte øjenvidner. Den skyllede langt op på markerne og ind i gårde og huse, og kreaturerne måtte hastigt flyttes til højereliggende steder, mens beboerne selv reddede sig op på loftet for at afvente stormflodens aftagen.

Lærer Harboes efterfølger måtte se havet trænge helt ind i skolegården, og vandet stod så højt, at det omtrent nåede til hatten på »lille mølle«.

Selve gennembruddet af dæmningen skar en dyb rende, hvor vandmasserne væltede ind. Stedet, der siden hen blev kaldt »den dybe bæk«, målte sine 30 fod (9,5 meter) til bunden, og her mistede vandmølleren sit liv, da han ville sætte over i en robåd sammen med en anden mand. Vandet var tilsyneladende roligt, men næppe var de kommet ud i båden, før den hvirvledes rundt, og de to mænd forsvandt i den rivende strøm. Ingen på land kunne gøre noget for at frelse dem. Passageren reddede sig selv i land, men mølleren fandt man først senere som lig.

Alt, hvad der var gjort for at få gavn af den store udtørring, blev ødelagt af

stormfloden, og den bragte sorg og nød til mange hjem. Ikke mindre end 100 familier blev husvilde alene i Magleby Sogn, men man var dog nådigt sluppet i forhold til stormens hærgen i andre egne. På Lolland mistede 28 mennesker livet, og tre druknede småbørn drev i land på Langeland, hvor man begravde dem på Lindelse Kirkegård. Værst var det gået ud over Falster med hele 52 omkomne.

I begyndelsen af 1873 gik man i gang med at inddæmme Noret igen. Denne gang blev dæmningerne bygget både kraftigere og højere, og derefter skulle der bare pumpes og pumpes.

Efter nogle år kunne landbrugsdriften atter genoptages i fuldt omfang, som beskrevet af Elnegaard i 1912: »Man pløjer, sår og høster, man stakker sit hø, og køerne græsser i flokke der, hvor torsken, rødspætten og silden før boltrede sig i vandet. Viben bygger rede på tuerne, og storken spanker sindigt over den grønne slette, mens frøerne kvækker i grøfterne.«

Greven vil afvande

I begyndelsen af det nye århundrede skete der en afgørende ændring af driftsformen. Greven gik over til at holde Noret tørt både sommer og vinter.

Tidligere havde det været sådan, at den grønne græsslette om vinteren forvandlede til en sø, der blev dannet af tilløb fra de omliggende jorder, hvor man så i løbet af foråret startede pumperne og derefter fik vandet lænset ud. Det havde givet Noret en helt særlig karakter, som beskrevet af Elnegaard om udsigten fra Kirkebakken:

»Der er noget marskagtigt ved Noret med de mange grøfter og render, som gennemskærer det på kryds og tværs. Når høhøstens tid er inde, bliver der liv og røre overalt. Så hvæsses leen, skår lægges ved skår, eller slåmaskinen klapper lystigt og klipper bunden så jævn som et stuegulv. Snart stakkes høet, og en kort tid brydes den ensformige flade af høstakkenes mylder. Når høet er kørt hjem, drives køerne derud, og er græsmarkerne gnavede af, er Noret en god tilflugt«.

Men greven på Tranekær ville mere end bortforpagte store dele af den enorme grønne græsslette, hvor egnens bønder på 10-årige kontrakter kunne høste hø og græsse kvæg. Udfordringen var bare at finde finansiering og skaffe rentabilitet.

I 1933 henvendte godsinspektøren fra Tranekær sig til Hedeselskabet. På opfordring fra utilfredse forpagtere i Magleby Nor ville godset gerne ind-

De lige kanaler, der dræner Noret, har ingen bræmmer, men omkranses af dyrkede marker. Det skyldes, at de regnes som kunstige afvandsgrøfter og er derfor fritaget for kravet om beskyttelsesbræmmer mod kunstgødning, gylle og sprøjtegifte.

Pumpestationen ude ved Skinholm er fra den store renovering af afvandingsanlægget i slutningen af 1940'erne. Arkitekturen er den klassiske for Hedeselskabets design – funktionalisme i røde mursten og rødt tegltag.

hente »orienterende oplysninger om mulighederne for en forbedret afvanding«. Svaret gav ikke anledning til at foretage sig yderligere.

I marts 1938 anmodede grevskabet atter Hedeselskabet om assistance, og denne gang blev resultatet to regulære projektforslag til henholdsvis 133.000 kr. og 138.000 kr. (4,3-4,5 mio. kr. i 2012-værdi). Dertil kom beregnede driftsudgifter fremover på årligt 14.900 kr. (487.200 kr. i 2012-værdi). Forskellen i pris afspejlede udelukkende to forskellige placeringer af pumpestationen.

Hedeselskabets projekt nr. 1540 omfattede en gennemgribende uddybning af alle grøfter og kanaler af betydning for afvandingen samt opførelse af et helt nyt pumpeanlæg med to dieselmotorer. Det eksisterende anlæg var baseret på en vindmølle og en mindre dieselmotor, der trak to vandsnegle med en samlet skønsmæssig kapacitet på 7-800 liter i sekundet – under gunstige forhold. Det nye anlæg ville kunne lænse 1500 liter i sekundet.

Projektet var udarbejdet og underskrevet af ingeniør Erik Steenstrup fra Hedeselskabets kulturtekniske afde-

ling i Slagelse. Fire år senere skulle det blive samme ingeniør Steenstrup, der skulle deltage i vurderingen af projektet – som han selv havde udarbejdet – med henblik på statstøtte.

Men i første omgang blev projektet ikke til noget. Grev Kai Benedict Ahlefeldt-Laurvig (1903-1985) meldte tilbage til Hedeselskabet i april 1939, at lånemuligheder og grevskabets økonomiske forhold gjorde, at man »indtil videre må henlægge sagen«.

Fire dage efter besvarede en skuffet Erik Steenstrup brevet med at beklage, at »denne gode sag, hvis gennemførelse afgjort vil være en økonomisk fordel for brugerne af de store vandlidende arealer i og omkring Noret, ikke for tiden kan gennemføres«.

Han forsikrede dog, at det altid ville være afdelingen en glæde at hjælpe med sagens gennemførelse, hvis der senere skulle vise sig en mere gunstig mulighed for finansiering.

Og så var der lige regningen. Afdelingens udgifter til projektet var løbet op i 1074,95 kr. (34.156 kr. i 2012-værdi), som man venligst anmodede greven om at få indbetalt inden så længe.

Pengene var dog ikke spildte. Mulighederne for »gunstig finansiering« af Hedeselskabets projekt viste sig hurtigere, end nogen kunne have forudset.

Ingeniør med dobbeltkasket

Verdenskrigens udbrud i august 1939 og den tyske besættelse af Danmark i april 1940 vendte op og ned på mange forhold.

I løbet af 1930'erne havde flere landvindingsingeniører – både i og udenfor Hedeselskabet – arbejdet energisk på at opstille lister over mulige landvindingsprojekter, der kunne gennemføres for at skabe beskæftigelse for datidens mange ufaglærte arbejdsløse. Hedeselskabets arkiver rummede fuldt udarbejdede planer for hele 3600 projekter med en samlet overslagssum på 40,5 mio. kr. (1 mia. kr. i 2012-værdi).

Bekymringen for de ledige blusede straks op efter april 1940, og nu bredte der sig også en frygt for fødevaremangel. Rigsdagen hastebestemte derfor en ambitiøs beskæftigelseslovgivning i efteråret 1940, og midt i november trådte Statens Landvindingsudvalg sammen for at iværksætte landvindingsprojekter over hele landet. Op til to tredjedele af udgifterne kunne man tilbyde at dække med statsstøtte.

Moderniseringen af den store Magleby Nor-inddæmning blev optaget på landvindingsudvalgets liste som projekt nr. 522 i begyndelsen af 1943.

Ingeniør Erik Steenstrup havde ikke glemt den gode sag, der lå og

Sætninger i den gamle fjordbund skaber lavninger hist og her, som vidner om fortidens mægtige vandområde. Bemærk de højtliggende drænbrønde.

ventede i Magleby Nor, så da landvindingsloven først var vedtaget, kontaktede han grev K.B. Ahlefeldt Laurvig. I et brev af 8. april 1941 fremsendte han et »særtryk af bestemmelserne i landvindingsloven« og stillede greven i udsigt, at der ville kunne ydes et statstilskud på to tredjedele af »totalbekostningen ved gennemførelsen af planerne om en udbedring af afvandingsforholdene i Magleby Nor«, mens den sidste tredjedel ville kunne fås som statskautioneret lån »på gunstige vilkår«. Så hvis greven ville tage sagen op til fornyet overvejelse, var Steenstrup parat til en drøftelse, da prisoverslaget fra 1939 nok måtte forhøjes til 170.000 kr. (3,8 mio. kr. i 2012-værdi).

Brevet fra Steenstrup var skrevet på Hedeselskabets brevpapir, og kopien befinder sig i Hedeselskabets arkiv. Dette er bemærkelsesværdigt, da Erik Steenstrup i mellemtiden havde skiftet kasket. Han var ikke længere ansat i Hedeselskabet. Steenstrup var blevet sekretær for Statens Landvindingsudvalg, som i givet fald skulle tage stilling til en ansøgning fra greven.

Ansøgningen kom dog ikke lige med det første. Greven havde besluttet at sælge ud af arealerne i Magleby Nor, så det blev et nydannet interessentskab, der i efteråret 1942 anmodede Statens Landvindingsudvalg om støtte til et projekt. Det var dog stadig greven, der førte det store ord, og han var også kontaktperson for interessentskabet i forhold til Landbrugsministeriet og Hedeselskabet.

Projekt uden flertal

Magleby Forsamlingshus lagde lokaler til, da landvindingsudvalget kom på besøg 29. januar 1943 i anledning af »sagen«. Udover to repræsentanter for udvalget deltog også to ingeniører fra Hedeselskabet, tre medlemmer af Grundforbedringsudvalget for Svendborg Amtsrådskreds samt »ca. 35 lodsejere«.

Ingeniør Frode Ebert fra Hedeselskabet gennemgik projektet. I forhold til Steenstrups to forslag fra 1938 og under indtryk af den skrappe rationering af brændstof var dieselmotorerne

En enkelt kadaverkap til afdækning af døde grise viser, at der findes svinefabrikker i det inddæmmede landskab, men de er ganske få og generer ikke umiddelbart lugtesansen hos den besøgende i Magleby Nor.

erstattet af elmotorer. Også prisen var ændret. I stedet for 1938-prisen på 138.000 kr. (4,5 mio. kr. i 2012-værdi) skulle der nu regnes med et prisoverslag på 280.000 kr. (5,95 mio. kr. i 2012-værdi).

Imidlertid kunne ingeniøren tilføje, at sagen allerede havde været forelagt på en ekstraordinær generalforsamling i det nyoprettede interessentskab. Man havde stemt om projektet, men kun 18 havde stemt for og opgjort efter areal mønstrede de 47,7 pct., altså under halvdelen af stemmerne (841 parter af 1762). Direkte imod stemte 12, der repræsenterede 29,1 pct. af jorden (513 parter af 1762). Resten fordelte sig på fire »stemmer ikke« og »ikke mødt«.

Ifølge landvindingsloven var der intet krav om flertalsbeslutning i landvindingssager. Landbrugsministeren kunne rent teoretisk igangsætte projekter, som ingen eller blot et beskedent mindretal ønskede, men sædvanligvis søgte man en passende opbakning.

Den efterfølgende diskussion på mødet bølgede frem og tilbage mellem de to holdninger. Peter Hansen erklærede, at »hele Noret vil ødelægges ved afvanding. Oplyste, at halvdelen af hans areal kan stå under vand, men det går væk igen, når der pumpes. Mente, at der burde være hemmelig afstemning om sagen, da modstanderne ellers ikke vil sige noget«.

Jens Myrebjerg fortalte, hvordan hans afgrøder blev ødelagt af oversvømmelser og erklærede sig som tilhænger.

Hans Hansen bemærkede, at lodsejerne nu havde købt Noret, og så måtte man se at få så meget som muligt ud af det. Hertil faldt der forskellige bemærkninger om, at det havde været bedre, hvis man ikke havde købt Noret. Ahlefeldt Laurvig mente, at »lodsejerne vil stå forfærdeligt i det til foråret, hvis der ikke kan fås petroleum, og projektet endnu ikke er blevet gennemført«.

Mødet sluttede efter halvanden time, hvor Grundforbedringsudvalget lovede at fremsende sin anbefaling.

Et halvt år senere skar Statens Landvindingsudvalg igennem og indstillede til Landbrugsministeriet, at projektet til »forbedret afvanding af Magleby Nor« skulle fremmes. I indstillingen, der er dateret 28. juli 1943, er der opført en overslagssum på 310.000 kr. (6,6 mio. kr. i 2012-værdi), hvilket var 30.000 kr. mere end Hedeselskabets ingeniør Ebert havde stillet i udsigt ved mødet i Magleby Forsamlingshus.

Staten var dog parat til at yde de to tredjedele som direkte tilskud og den sidste tredjedel som lån.

Projektarealet var opgjort til 470 hektar. Landinspektør Harald J. Mackeprang fra Rudkøbing skulle være Landbrugsministeriets tilsynsførende i samarbejde med Hedeselskabet, og arbejdet skulle være færdiggjort senest 1. april 1945.

Sådan kom det ikke til at gå.

Massiv overskridelse

Ganske vist blev jordarbejderne sat i gang i januar 1944, og den nye pumpestation begyndte at arbejde i midten af maj 1945, men arbejdet var ikke tilnærmelsesvis afsluttet, da fristen udløb 1. april samme år.

I/S Magleby Nor fremsendte en klage over den langsomme gennemførelse til Statens Landvindingsudvalg, og Hedeselskabet og landinspektør Mackeprang blev bedt om en redøgørelse for den svigtende indsats. Af denne fremgik det, at den væsentligste årsag var manglende arbejdskraft.

I henhold til landvindingslovens formålsparagraf var projektet klassificeret som et beskæftigelsesarbejde, som logisk nok måtte ligge stille,

Udsigten fra øst mod Bagenkop Kirke viser et bakket landskab i bunden af Noret, der rummer mindre naturpletter i form af småsøer og våde områder. Naturstyrelsen har opkøbt ca. 50 hektar i området for at genskabe Søgård Sø, men hidtil har en enkelt vrangvillig lodsejer blokeret projektet.

når der ingen arbejdsløse var at beskæftige. Arbejdsministeriet havde gennem et cirkulære i 1943 påbudt et sommerstop for alle landvindingsarbejder for at frigøre arbejdskraft til andre formål.

I september 1948 var projektet stadig ikke afsluttet, men nu var kontoen tømt. Den lange forsinkelse havde kostet dyrt. Arbejdslønninger og priser var steget i årenes løb, og den lange periode i halvfærdig tilstand havde gjort ekstra sikringsarbejder nødvendige. Et nyt prisoverslag lød på 450.000 kr. (8,9 mio. kr. i 2012-priser). Der var ikke andet at gøre for Landbrugsministeriet end at bevilge de ekstra penge.

Og det skulle blive endnu værre. I november 1951 var arbejdet »på det allernærmeste (...) afsluttet«, men der manglede atter penge i kassen. 90.000 kr. (1,4 mio. kr. i 2012-værdi) lød den nødvendige forøgelse på.

Da regnskabet kunne gøres op året efter, lød de samlede udgifter på

531.862 kr. (8,2 mio. kr. i 2012-værdi). Inflationen havde dæmpet budgetoverskridelsen en smule, men arbejdet havde alligevel kostet 82 procent mere i sammenlignelige priser end stillet i udsigt i 1938 af ingeniør Steenstrup. I 2012-værdi ville der være tale om en overskridelse på 3,9 mio. kr.

Vilde heste står for naturpleje

Frøgræs, raps, byg og hvede – agroproducenterne i Magleby Nor kører i dag med sædvanligt sædskifte på den gode jord i inddæmningen. Nogle år er der hvede over det hele, andre år dyrkes der frøgræs, men her høstes altid gode udbytter, op til 40 fold siges det!

En enkelt svineproducent eller to ligger i Noret, men der er ingen bemærkelsesværdig stank, da jeg kører rundt i noret i maj 2006. En landmand, der er ved at flytte rundt på nogle storballer, hidser sig dog hurtigt op, da jeg spørger til driftsformerne. Han er

forbandet, siger han, fordi man ikke kan få lov til at holde svin på Sydlangeland. Kommunen afviser alle ansøgninger af hensyn til turisterne, påstår han. Manden var vist på kant med de fleste – havde også meldt sig ud af landboforeningen, sagde han!

Ude ved pumpestationen græsser der nogle kvier, men ellers ser man ikke mange dyr i det intensivt dyrkede landskab. Lidt rådyr, et par fasaner og en enkelt hare er det hele, men udenfor dæmningen kan der fortælles en helt anden historie. Her ligger Klise Nor som et levende minde om det særprægede naturområde, Magleby Nor var engang.

Klise Nor indgår i det store Natura 2000-område for Det Sydfynske Øhav, dels på grund af fuglelivet, men nok så meget med henvisning til sjældne planter. Til overflod er hele Noret også indrettet som et paradis for en flok vildtlevende Exmoor ponyer. De er selv et levende minde om fortidens vilde heste, sådan som de kendes

fra de berømte hulemalerier i Syd-europa.

Miljøministeriet udsatte den første flok på ti Exmoor ponyer i sommeren 2003 som et forsøg på aktiv naturpleje af et 25 hektar stort areal i Noret. Strandengene i Klise Nor kræver afgræsning, hvis ikke det hele skal vokse til i rørskov. I vore dage har det intensive landbrug for længst droppet afgræsning som driftsform, og det tvinger de naturansvarlige myndigheder til at udvise opfindsomhed.

Hidtil havde man kunnet skaffe kreaturer eller får til at gøre arbejdet om sommeren, men besværet og omkostningerne var store i forhold til helårsgræsning med de vilde heste. De passer jo sig selv, skal hverken øremærkes eller indfanges og sættes på stald, når vinteren kommer, så i 2003 lancerede man udsætningen som et pilotprojekt. Udover at afgræsse de tilgroede arealer skulle hestene også tiltrække naturturister til andre stats-ejede naturområder på Sydlangeland og derved give et løft til turismen.

De vilde heste blev straks en stor publikumsmagnet og et aktiv for lokalsamfundet, der ligger i et typisk

Landevejen til Bagenkop krydser den sydlige gren af det gamle Magleby Nor, der gik helt ind bag om Bagenkop. Hvor traktoren befinder sig, ledes drænvand og nedbør under vejen i en stor rørunderføring til den åbne afvandingskanal, der fører drænvand og nedbør op til pumpestationen ved Skinholm nord for Bagenkop.

Blandt turisterne på Langeland er de vilde Exmoor ponyer blevet en stor attraktion. De første ti blev udsat ved Klise Nor (billedet) i 2003, og i efteråret 2006 flyttedes de fleste af de nu 30 heste til det egentlige projekt: 110 hektar sammenhængende naturområde på sydspidsen af Langeland, hvor hestene gør god gavn som naturplejere. Foto: Helle Hjorth, 2006.

udkantsområde, men med mange turister.

I efteråret 2006 flyttedes de fleste af de nu 30 heste til det egentlige projektområde: 110 hektar sammenhængende naturområde på sydspidsen af Langeland. Skov- og Naturstyrelsen indrettede et nedlagt landbrug som naturcenter for besøgende, og samtidig blev der gennemført en større interviewundersøgelse af publikums forventninger.

Undersøgelsen viste, at folk i høj grad søgte stilfærdige og udramatiske naturoplevelser med mulighed for ro til samvær med familien. Man ønskede en simpel naturformidling, der blot understøttede de smukke landskaber, og man vendte sig imod »tivolisering« f.eks. i form af et strømlinjet besøgscenter med audiovisuel formidling og cafeteria. Undersøgelsen anviste også nogle muligheder for bierhverv i lokalsamfundet, i kølvandet på strømmen af turister, der vil se de vilde heste.

KILDER

Andersen, Ernst: Fra Juraens Overdrev. G.E.C. Gads Forlag. København 1953.

Basse, Niels: Magleby Nor. Et afvandingsarbejde på Langeland. Hedeselskabets Tidsskrift, 71. årg., nr. 15, november 1950.

Dalgas, Carl F.I.: Svendborg Amt. Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand i oekonomisk Henseende. Niende Stykke. Foranstillet, efter Kgl. Befaling ved Landhuusholdingselskabet. 1837.

Elnegaard, Karl: Magleby Nor. Årsskrift for Svendborg Amts historiske samfund. 1912.

Forfatterens besøg på lokaliteten, 13. maj 2006, 16. april 2011 og 10. juli 2013 (fotos).

Hedeselskabets Tidsskrift: »Sager under projektering. Inddæmning«. Nr. 5, 35. årg., 1915.

Hedeselskabets Tidsskrift: »80 ha, projekt udarbejdet for inddæmning«. Nr. 8, 36. årg., 1916.

Hjorth, Helle: Kortlægning af publikumsbesøg og -adfærd ved naturattraktionen »Vilde heste på Sydlangeland«. Udarbejdet for Skov og Naturstyrelsen, Fyns Statsskovdistrikt, 2006. Kan også læses på hjemmesiden <http://www.naturstyrelsen.dk/NR/rdonlyres/2141E2B5-E606-41FD-974E-157BE2DDEE6B/25230/KliseUndersRapp2006.pdf>

Statens Landvindingsudvalg, j.nr. 522. Rigsarkivet.

Steenstrup, Erik: Afvanding af Magleby Nor på Langeland. Projektforslag, j. nr. 1540, 15. november 1938. Hedeselskabets arkiv.

www.detsydfynskeoehav.dk/158-klise-nor.html.

www.webatlas.cowi.webhouse.dk/langeland/kulturmiljoer/36_Magleby_Nor.pdf

Fuglelivet i dag

Med tilladelse fra Dansk Ornitologisk Forening bringes her et uddrag af DOF-basen, der rummer et meget stort antal fugleobservationer fra alle betydningsfulde fuglelokaliteter i landet. Ønskes der en detaljeret og aktuel status for fuglelivet i Magleby Nor, så brug dette link: www.dofbasen.dk.

Herunder ses en oversigt over de 74 fuglearter, som er registreret fra **Magleby Nor**, pr. 12. juli 2013. I parentes ses antallet af observationer og individer i alt.

Toppet Lappedykker	(2/4)	Spidsand	(2/4)	Blishøne	(1/75)	Ringdue	(2/700)
Sorthalset Lap-pedykker	(1/1)	Taffeland	(1/2)	Trane	(1/3)	Skovhornugle	(1/2)
Sølvhejre	(1/4)	Troldand	(1/30)	Strandskade	(3/5)	Mosehornugle	(2/2)
Fiskehejre	(1/2)	Toppet Skallesluger	(1/2)	Hjejle	(18/2258)	Sanglærke	(3/415)
Hvid Stork	(1/1)	Hvepsevåge	(3/372)	Vibe	(14/1339)	Gul Vipstjert	(1/130)
Knopsvane	(11/77)	Sort Glente	(4/4)	Almindelig Ryle	(1/26)	Silkehal	(1/24)
Pibesvane	(2/5)	Rød Glente	(5/7)	Brushane	(3/8)	Bynkefugl	(4/4)
Sangsvane	(41/830)	Havørn	(1/1)	Dobbeltbekkasin	(1/1)	Stenpikker	(3/4)
Sædgås	(7/96)	Rørhøg	(9/22)	Storspove	(2/6)	Sjagger	(6/1585)
Kortnæbbet Gås	(2/3)	Blå Kærhøg	(4/4)	Sortklire	(1/3)	Rødrygget Tornskade	(3/5)
Blisgås	(24/1551)	Hedehøg	(2/2)	Rødben	(1/2)	Stor Tornskade	(1/1)
Grågås	(45/13425)	Spurvehøg	(3/88)	Hvidklire	(1/7)	Råge	(1/200)
Canadagås	(3/10)	Musvåge	(16/92)	Tinksmed	(1/1)	Ravn	(5/10)
Bramgås	(24/8046)	Fjeldvåge	(3/3)	Mudderklire	(1/1)	Stær	(5/125)
Gravand	(3/19)	Fiskeørn	(2/5)	Hættemåge	(4/611)	Stillits	(1/15)
Pibeand	(1/24)	Tårnfalk	(7/11)	Stormmåge	(7/3300)	Bjergirisk	(3/200)
Knarand	(1/4)	Lærkefalk	(1/2)	Sildemåge	(1/1)	Gulspurv	(2/32)
Gråand	(4/86)	Vandrefalk	(4/4)	Sølvmåge	(3/958)	Bomlærke	(1/1)
		Grønbenet Rørhøne	(1/1)	Kaspisk Måge	(2/2)		

Plantelivet i Magleby Nor

TBU 34/56: Terrænet mellem Bagenkop, Kragebjerg, Søndebro, Magleby og Kokkestræde (incl. Maglebynor og Klisenor)

Nord for Bagenkop ligger en strandvold (»Drejet«) med strandbede, sodaurt, strandsennep, strandkål, hybriden alm. x strandkvik, strandannelgræs

og strandmalurt. Bag »Drejet« findes artsrige strandenge med tætblomstret hindebæger, stilket kilebæger, kveller, stivhåret og mangeblomstret ranunkel, vild selleri, spidshale, udspilet star, strandstenkløver, strandsiv, smalbladet kællingetand og kronløs firling.

Klisenor og Maglebynor udgjorde tidligere et stort strandengs-, eng- og rørsumpområde, der strakte sig ind i landet til Magleby. Maglebynor er nu helt afvandet, og det vides ikke, om der er bevaret partier af botanisk interesse. I Klisenor findes derimod stadig strandenge, rørsumpe og

åbne vandflader, og området er en vigtig fuglelokalitet.

Ved Ågab (norets udmunding i havet) er ca. 24 hektar erhvervet af staten. En grundig botanisk undersøgelse af Klisenor er meget ønskelig.

Kilder: se Gravesen 1979.